

Soudobé problémy odškodnění obětí druhé světové války v České republice

Mečislav Borák

In: *Śląsk Opolski i Opawski w Unii Europejskiej. Problemy pierwszych lat członkostwa w stosunku do przemian społecznych / Opolské a opavské Slezsko v Evropské unii. Problémy prvních let členství se zřetelem na společenské proměny*. Edičně připravil M. Borák. Opava, Slezská univerzita v Opavě (Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Ústav veřejné správy a regionální politiky) 2007, s. 39-49. ISBN 978-80-7248-432-4

Na první pohled by se mohlo zdát, že téma mého příspěvku se na tuto konferenci moc nehodí, protože je příliš obecné a široké, váže se k daleké minulosti a týká se území celé republiky. Pokusím se vás však přesvědčit, že je to téma velmi aktuální, v němž lze najít konkrétní souvislosti týkající se do značné míry i území Slezska, a vysledovat i změny, k nimž došlo po vstupu země do Evropské unie. Svůj výklad omezím na výběr ze široké palety odškodňovacích zákonů, přijatých v posledních letech (odškodňujících např. oběti soudních a mimosoudních represí komunistického režimu, oběti okupace v roce 1968, oběti deportací do SSSR aj.), a soustředím se pouze na zákony, vztahující se k období okupace českých zemí nacistickým Německem. Jde v podstatě o tři tematické okruhy: o změny v odškodňování účastníků odboje proti nacismu a politických vězňů, o odškodnění osob nasazených na nucené práce do Německé říše, a o zmírnění některých majetkových křivd způsobených holocaustem.

Přestože od konce druhé světové války uplynulo už přes šedesát let a její viditelné následky připomínají už jen hřbitovy a památníky, neviditelné stopy v lidských životech tu stále zůstávají a dotýkají se osudů všech dosud žijících účastníků války i jejich potomků. Původní statisícová skupina odbojářů a politických vězňů se však během let zmenšila na dnešních méně než dvacet tisíc osob (včetně rodinných příslušníků s nárokem na odškodnění). Samotných válečných veteránů je dnes v České republice naživu už jen asi 4 a půl tisíce, a jejich průměrný věk se pohybuje kolem 85 let.¹

Účastníci zahraničního i domácího odboje jsou za svou službu vlasti odměňováni některými výhodami, tak jak je to obvyklé i v ostatních zemích. Už první zákony z roku 1946 jim usnadňovaly možnosti zaměstnání či studia, umožňovaly přidělení různých

---

¹ Dle sdělení mluvčí Svazu bojovníků za svobodu Šárky Helmichové z 1. 3. 2006, www.natoaktual.cz

podpor, příplatků k důchodům, výhody v léčebné a lázeňské péči, hromadné dopravě aj.² Ve srovnání s demokratickou částí Evropy však státní uznání zásluh odbojářů nedosahovalo patriční úrovně, a bylo poplatné zájmům komunistického státu. I po zásadní změně režimu to trvalo přes deset let, než byl v únoru 2000 přijat zákon,³ oceňující bez ideologických předsudků všechny vojáky československých zahraničních armád nebo armád Spojenců. Za alespoň jeden rok služby jim náležela jednorázová peněžní částka ve výši 120 tisíc Kč, za každý měsíc služby přesahující 1 rok částka 1 tisíc Kč. Kdo sloužil ve vojsku aspoň tři měsíce, obdržel jednorázově 60 tisíc Kč. Na plnou částku ve výši 120 tisíc Kč měl nárok i druhý z manželů vojáka, který padl v boji, na polovinu této částky, pokud voják kdykoliv později zemřel. Rok poté byli shodným způsobem oceněni i účastníci domácího odboje a političtí vězni komunistického režimu.⁴

Už před odbojári byly jako první odškodněny oběti nacistické perzekuce. Je známo, že počet obětí nacismu v rámci Československé republiky v jejích předválečných hranicích dosahoval 360 tisíc osob, pro území dnešní České republiky to bylo asi 122 tisíc osob.⁵ Počty vězněných a jinak poškozených osob šly do statisíců. Vzhledem k poválečnému vývoji nebyly však ani pozůstalí po obětech, ani další poškození v někdejší Československu, na rozdíl od obyvatel okupovaných zemí západní Evropy, ze strany Německa nijak odškodněni. Když však ani po pádu „železné opony“ mezi Západem a Východem jednání o takovém odškodnění stále nevedla k řešení, rozhodl se Parlament České republiky učinit humanitární gesto a odškodnit dosud žijící oběti z prostředků českého státu. V zákoně z listopadu 1994 je už v preambuli zdůrazněno, že zákonodárce tak činí „s vědomím neodčiněného historického bezpráví způsobeného obětmi nacistické perzekuce, nutnosti řešit tento problém především s ohledem na věk osob, postižených nacistickou perzekucí“, a také s vědomím „nemožnosti zmírnit cestou tohoto zákona veškeré utrpení, které občanům České republiky způsobila nacistická

---

² Např. zákon č. 136/1946 Sb. o umístování a jiném zaopatření účastníků národního boje za osvobození, zákon č. 164/1946 Sb. o péči o válečné poškozence a oběti války a fašistické perzekuce, zákon č. 255/1946 Sb. o příslušnících československé armády v zahraničí a o některých jiných účastnících národního boje za osvobození aj.

³ Zákon č. 39/2000 Sb. o poskytnutí jednorázové peněžní částky příslušníkům československých zahraničních armád a spojeneckých armád v letech 1939 až 1945. .

⁴ Zákon č. 261/2001 o poskytnutí jednorázové peněžní částky účastníkům národního boje za osvobození, politickým vězňům a osobám z rasových nebo náboženských důvodů soustředěných do vojenských pracovních táborů a o změně zákona č. 39/2000 Sb. (zákon nyní umožňoval odškodnit i vdovy a vdovce, jejichž manželství nemohlo být za války úředně uzavřeno, pokud k němu došlo do 31. 12. 1945).

⁵ *Nacistická perzekuce obyvatel českých zemí*. Studijní materiál pro učitele dějepisu. M. Hořák, T. Jelínek (Eds.). Praha 2006, s. 71-75.

perzekuce“.⁶ Českoslovenští političtí vězni z let okupace⁷ tak měli za každý započatý měsíc věznění nebo internace nárok na poskytnutí jednorázové částky ve výši 2300 Kč, což se týkalo i vdov a vdovců po těchto postižených (pokud manželství vzniklo již před postižením), a sirotků po osobách popravených či zemřelých ve vězeních a táborech. Vdovy, vdovci a sirotci po popravených a zemřelých měli dále nárok na poskytnutí jednorázové peněžní částky ve výši 100 tisíc.

K nejvýraznější změně v odškodňování politických vězňů a odbojářů došlo až po vstupu České republiky do Evropské unie, v září 2005. Sotva bychom sice mezi těmito fakty hledali přímou souvislost, nicméně snaha o přizpůsobení se podmínkám tržní společnosti je zřejmá. Dosavadní způsob ocenění zásluh totiž předpokládal bezplatné užívání veřejné hromadné vnitrostátní železniční a autobusové dopravy, vnitrostátních telefonních služeb, tuzemské lázeňské péče a rekreačních pobytů. Po přechodu těchto služeb ze státního majetku do rukou soukromých rukou bylo stále zjevnější, že povinnost státu nemohou nést na svých bedrech podnikatelé. Zmíněné výhody odbojářů a politických vězňů byly tedy zrušeny, což vyvolávalo kritiku nejen od postižených osob. Stát však svou podporu oprávněným nárokům nemínil zastavit, nýbrž ji ve shodě s poměry obvyklými v jiných evropských zemích poskytl přímo oprávněným osobám ve formě zvláštního příspěvku k důchodu. Zákon z 19. září 2005 jako jeden ze způsobů kompenzace původních výhod stanovil zvláštní příspěvek ve výši 2 500 Kč měsíčně (vdovám nebo vdovcům oprávněných osob v poloviční výši) s tím, že pokud vroste roční úhrnný index cen za tyto služby aspoň o 5 %, bude patřičně navýšen i tento příspěvek.⁸ Zákon v tomto bodě sjednotil odškodňování obětí nacismu a komunismu, neboť poskytl tento příspěvek i politickým vězňům z doby po roce 1948. O lepším se stavu společnosti svědčí též příklady vstřícnosti ze strany několika soukromých podnikatelů, kteří se rozhodli, že odbojářům a politickým vězňům bezplatné využívání svých služeb zachovají, např. nástupce Českého Telecomu španělská Telefónica, Dopravní podniky Českých Budějovic aj. Některé další výhody pro odbojáře byly včleněny do jiných zákonných norem, např. do zákona o sociálních službách.⁹

⁶ Zákon č. 217/1994 Sb. o poskytnutí jednorázové peněžní částky některým obětem nacistické perzekuce.

⁷ V rámci podmínek zákona č. 255/1946 Sb.

⁸ Zákon č. 357/2005 Sb. o ocenění účastníků národního boje za vznik a osvobození Československa a některých pozůstalých po nich, o zvláštním příspěvku k důchodu některým osobám, o jednorázové peněžní částce některým účastníkům národního boje za osvobození v letech 1939 až 1945 a o změně některých zákonů.

⁹ Zákon č. 108/2006 Sb. o sociálních službách poskytuje účastníkům odboje a pozůstalým manželům (manželkám) starším 70 let pečovatelskou službu bez úhrady (§ 75, odst. 2).

Je rovněž zajímavé, že při ocenění účastníků národního odboje zákon stále ještě bere v úvahu zásluhy o vznik Československa, i když poslední český legionář z první světové války zemřel již před několika lety; žijí však dosud některé vdovy po legionářích. Ocenění směřuje především k účastníkům druhého odboje, vdovám, vdovcům a sirotkům po nich, kteří pobírají důchod z českého důchodového pojištění. Tvoří je příplatek ke starobnímu či plnému invalidnímu důchodu ve výši 50 Kč za každý započatý měsíc odbojové činnosti, u vdov a vdovců ve výši poloviny, a u sirotků ve výši dvou pětín této částky. Zákon poprvé uznal nároky účastníků květnového povstání proti okupantům v roce 1945, jejichž zapojení do odboje bylo mnohem kratší, než vyžadovalo znění předchozích zákonů. Nyní postačuje účast v bojích se zbraní v ruce, podíl na zpravodajské a spojovací činnosti, zdravotní a zásobovací službě nebo členství v Revoluční české národní radě či povstaleckém velitelství, doložené v době mezi 30. dubnem a 12. květnem 1945 alespoň po dobu tří dnů. Zákon zohlednil také účastníky zahraničního a domácího odboje, jimž předchozí zákony č. 39/2000 Sb. a 261/2001 Sb. neumožnily získat jednorázovou peněžní částku 120 tisíc Kč, protože sloužili v zahraniční armádě po dobu kratší než tři měsíce (nebo u partyzánů kratší než dva měsíce); nové znění zákona stanovilo za účast v národním odboji kratší než tři měsíce jednorázovou částku ve výši 30 tisíc Kč, pro vdovy, vdovce a děti polovinu této částky.

Zákon se připravoval několik let a jeho znění bylo předmětem živých diskusí politiků i veřejnosti. Některé hlasy projevovaly obavy z finanční náročnosti návrhu, jiné naopak pokládaly ocenění odbojářů za neadekvátní jejich zásluhám.¹⁰ Po roce a půl od doby, kdy vstoupil zákon v platnost, se obavy odbojářů a politických vězňů poněkud rozptýlily. Úřady projevily ochotu napravit některé nedostatky, které se v zákoně objevily.¹¹ Podle sdělení České správy sociálního zabezpečení z června 2007 se příplatek k důchodům účastníků odboje a vězňů z let 1939 – 1945 (nebo vdovcům, vdovám a sirotkům po nich) vyplácel celkem 15 222 žadatelům. O přiznání tzv. „kompenzačního“

---

¹⁰ Jeden ze spolunavrhovatelů zdůvodňoval oprávněnost návrhu na jednorázovou výplatu 30 tisíc Kč za 3 měsíce účasti v národním odboji srovnáním, podle něž dostávají příslušníci speciální jednotky v operaci Trvalá svoboda v Afghánistánu paušální příplatek k platu ve výši 3 400 dolarů, takže ocenění pro odbojáře z druhé světové války je spíše jen symbolické. Viz V. EXNER: *Bojovníci za svobodu zůstali neocení*. Národní osvobození, 2004, č. 9. s. 2-3; (gö): *Vláda dá odbojářům příplatek místo výhod*. Právo, 10. 3. 2005, s. 5; lds: *Poslanci chtějí příspěvky pro odbojáře*. Lidové noviny, 15. 3. 2005, s. 4.

¹¹ Při tvorbě zákona nebylo např. zohledněno, že existuje skupina asi 30 – 50 žen, držitelek osvědčení o účasti v odboji podle zákona č. 255/1945 Sb., které nikdy nepobíraly vlastní důchod, takže nemohou získat ani příplatky k němu. Ministerstvo práce a sociálních věcí přislíbilo, že stížnost vyřeší.

příspěvku, který se však týká i vězňů komunistického režimu, požádalo 30 017 osob, kladně bylo dosud vyřízeno 27 661 žádostí.¹²

Odškodnění další skupiny osob postižených válkou umožnil až pád komunistického režimu a postupné zlepšování česko-německých vztahů. Zatímco poškození ze západní Evropy, USA či Izraele získali od Spolkové republiky Německo v minulosti již řadu odškodnění, poškození ze států východní a střední Evropy našli na své požadavky odezvu až v době sjednocení Německa. Po vzniku humanitárních fondů v Polsku, Rusku, Ukrajině a Bělorusku byl v roce 1998 vytvořen i Česko-německý fond budoucnosti (dále ČNFB). Oba státy do fondu vložily jmění v celkové výši 165 milionů DEM. Posláním fondu byla nejen podpůrná a pečovatelská činnost, ale většina prostředků měla být využita na „humanitární pomoc pro oběti nacionálně socialistického násilí“, tedy především pro bývalé vězně a osoby, které se musely ukrývat před rasovým násilím. V následujících letech bylo na tyto účely rozděleno 90 milionů DEM (asi 45 milionů EUR).¹³

Postupně se začaly ozývat se svými nároky i poškození, na něž dosud žádné odškodnění nepamatovalo. Šlo především o oběti vyvlastňování, nebo oběti nucené a otrocké práce v Německu, kam nacistický stát přivlekl nejméně 14 milionů cizích státních příslušníků, především ze střední a východní Evropy. Mezi takto postiženými bylo i téměř půl milionu osob z českých zemí.¹⁴ Německé úřady zprvu nejevily ochotu k jednání, ale sílící mezinárodní tlak v souvislosti s odškodňováním obětí holocaustu, rostoucí úspěchy hromadných žalob podaných na německé podniky v USA, ožívání otázky dosud nesplacených válečných reparací a snaha o konečné uzavření důsledků druhé světové války způsobily nakonec obrat v přístupu německých úřadů. Po složitých jednáních byl založen fond se jměním 10 miliard DEM. Společně ho vytvořily německý stát a německé průmyslové podniky, které na otrocké práci vězňů v době války nejvíce vydělaly. Pro správu a rozdělení těchto prostředků vznikla spolkovým zákonem ze 2. srpna 2000 německá nadace *Připomínka, odpovědnost, budoucnost*. Její partnerskou

---

¹² Ze zprávy o činnosti, přednesené předsedkyní ČSBS Andělou Dvořákovou na řádném sjezdu, konaném 20. června 2007 v Praze. Národní osvobození, 2007, č. 15, s. 2.

¹³ *Odškodnění 2000 – 2006*. Česko-německý fond budoucnosti a platby obětem otrocké a nucené práce. Praha 2007, s. 43.

¹⁴ Německé prameny uvádějí 350 000 nuceně nasazených z českých zemí, české až 600 000 nasazených. Nejnovější srovnání hovoří o 400 000 – 450 000 nuceně nasazených Čechů, z nichž nejméně 3 461 v této souvislosti zahynulo. Viz *Nacistická perzekuce obyvatel českých zemí*, c. d., s. 65, 73. Blíže viz též „*Nepřichází-li práce k Tobě.../„Kommt die Arbeit nicht zu Dir...“* Různé podoby nucené práce ve studiích a dokumentech/ *Verschiedene Formen der Zwangsarbeit in Studien und Dokumenten*. Praha 2003; *Museli pracovat pro Říši*. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války. Praha, 2004.

organizací v České republice se stal ČNFB, který v květnu 2000 vytvořil Kancelář pro oběti nacismu, jež měla zajistit rozdělení prostředků vyhrazených pro české oběti. Z celkové částky 10 miliard DEM to bylo 423 milionů DEM (asi 216 milionů EUR). Podobný fond záhy vytvořila i Republika Rakousko. Z jejího fondu *Smíření, mír a spolupráce* bylo pro české oběti nucených prací na území dnešního Rakouska vyčleněno 501 milionů ATS (asi 36 milionů EUR).¹⁵

Oprávnění žadatelé o platbu z německé nadace byli rozděleni do několika kategorií: A – otrocká práce, B – nucená práce, C – jiné nacistické bezpráví (tzv. otevírací doložka). Zařazení do příslušné kategorie odpovídala i výše platby: v kategorii A do 15000 DEM, v kategorii B do 5 000 DEM, v kategorii C do 5000 DEM (oprávněným právním nástupcům obětí náleželo v kategorii A – 9 000 DEM, v kategorii B – 3 000 DEM, v kategorii C – od 750 do 3 000 DEM). U rakouského fondu činily platby v kategorii 2 – otrocká práce – 105 000 ATS, v kategorii 1 – nucená práce – 35 000 ATS, v kategorii 0 – nucená práce v zemědělství – 20 000 ATS. Samostatně byla vedena kategorie „jiné osobní újmy“, kterou tvořily oběti lékařských pokusů a újmy na zdraví dětí z domovů pro děti nuceně nasazených (platba byla stanovena na 8 300 DEM).¹⁶

V průběhu jednání se zástupci německé nadace se českým partnerům podařilo kritéria pro zařazování poškozených do jednotlivých kategorií značně rozšířit a umožnit tak odškodnění mnoha dalším osobám. Vznikl podrobný seznam téměř 4 tisíc vězeňských zařízení, v nichž byli žadatelé o platbu věznění, a mnohé z nich se podařilo zařadit do kategorie A (např. věznici gestapa v Terezíně či Kounicovy koleje v Brně). Podařilo se to i v případě pracovně výchovných, internačních a jiných táborů, včetně speciálních táborů pro Romy či táborů pro Poláky. Právě tady bylo možno využít výsledků dlouholetých výzkumů dějin okupace a odboje na Těšínském Slezsku, které probíhaly na pracovištích muzea a univerzity v Opavě. Specifika okupačních poměrů na Těšínsku byla uznána jako podpůrná okolnost při zařazování do kategorie „jiných represí“, studie o nucené práci Poláků posloužila vyjednávacímu týmu jako argument. Také obětavá dokumentační a osvětová práce Kongresu Poláků v České republice přispěla k prokázání nároku na odškodnění mnoha Poláků z Těšínského Slezska.¹⁷

¹⁵ *Odškodnění 2000 – 2006*, c. d., s. 43-44.

¹⁶ Tamtéž, s. 73-76.

¹⁷ M. BORÁK: *Nucené nasazení Poláků na práce do Říše v letech 1939-1945 (s přihlédnutím k Polákům z Těšínska)*. Slezský sborník, 99, 2001, s. 95-108.

K formálním kritériím pro poskytnutí platby z obou fondů patřilo prohlášení příjemce platby, že se zříká dalších nároků vůči německému státu a průmyslu. Žadatel musel mít trvalé bydliště na území České republiky. Muselo být dodrženo „kritérium dožití“, tedy na pozůstalé po oběti nacistického bezpráví mohly její nároky přejít jen v případě, že dotyčná osoba zemřela po 15. únoru 1999 (u rakouského fondu po 15. únoru 2000). A musela být dodržena i registrační lhůta pro podání žádosti o platbu (u německé nadace byla dvakrát prodloužena až do 31. prosince 2001, u rakouského fondu do 31. prosince 2004). Novela spolkového zákona ze 25. srpna 2004 pak stanovila definitivní ukončení plateb do 31. prosince 2006.¹⁸ Podle závěrečné statistiky zaregistroval ČNFB 110 624 žádostí o platbu z prostředků německé nadace, z toho 75 961 žádostí bylo uznáno za oprávněné. V kategorii otrocké práce bylo vyplaceno 8 656 žadatelů, v kategorii nucené práce 38 564 žadatelů, v kategorii „jiného nacistického bezpráví“ 28 549 žadatelů, a v kategorii „jiných újem“ 192 žadatelé. Na rakouský fond se obrátilo 11 798 žadatelů, za oprávněné bylo uznáno 10 964 žádostí, z toho 229 v kategorii otrocké práce, 10 406 v kategorii nucené práce v průmyslu, 236 v kategorii nucené práce v zemědělství, službách a domácnostech, a 93 ve zbývajících kategoriích. Česko-německý fond budoucnosti tedy zprostředkoval celkem 86 925 obětem otrocké a nucené práce výplatu odškodnění v celkové výši téměř 8 miliard Kč.¹⁹

Také tento odškodňovací problém se odehrával v době, kdy Česká republika usilovala o vstup do Evropské unie a uzavíral se v prvních letech po jejím vstupu. Společenská atmosféra podporovala snahy o mezinárodní spolupráci mnohem výrazněji než v minulosti a přispěla i k úspěšnému průběhu této odškodňovací akce. Ještě zřetelněji se projevila ve třetím okruhu odškodňovací problematiky, sledované tímto příspěvkem.

Tento okruh se týká navrácení majetku obětem holocaustu, jak to stanovil zákon č. 212 z roku 2000, jímž se Česká republika připojila k celosvětovému úsilí o nápravu křivd spáchaných na obětech holocaustu.²⁰ Zahubení více než 70 tisíc českých židů znamenalo i uloupení jejich majetku, především kulturních statků, mnohdy i velmi cenných uměleckých sbírek. Právě jejich navrácení (a navrácení majetku židovských obcí) se týkal přijatý zákon.

---

¹⁸ Tamtéž, s. 53.

¹⁹ Tamtéž, s. 86.

²⁰ Zákon č. 212/2000 Sb. o zmírnění majetkových křivd způsobených holocaustem.

Během „arizace“ židovského majetku za okupace byly mnohé gestapem zabavené umělecké předměty darovány nacistickým funkcionářům nebo se staly obětí sběratelského zájmu příslušníků státní a vojenské správy. Pro správu a zpeněžení majetku zabaveného osobám zatčeným gestapem vznikl při Úřadu státního tajemníka K. H. Franka Majetkový úřad, který majetek rozprodával prostřednictvím aukčních síní (např. firmy Andréé v Praze). Správa konfiskovaného židovského majetku byla v kompetenci Vystěhovaleckého fondu Ústředny pro židovské vystěhovalectví, podřízené přímo Říšskému úřadu bezpečnostní služby v Berlíně. Umělecké předměty zabavené židům byly soustředěny ve skladech tzv. Treuhandstelle při tzv. Židovské radě starších na pěti místech v Praze,²¹ odkud byly některé z nich zapůjčeny jako říšský majetek do státních sbírek pražského Rudolfinu, Českomoravské zemské galerie a dalších muzeí a galerií. Podobně tomu bylo v okupovaném pohraničí českých zemí připojeném hned po Mnichovu k Německé říši, např. v Sudetské župě byly podle pokynů vrchního finančního prezidia gestapem zabavené umělecké předměty zasílány k ocenění a prodeji do ústředny při městské zastavárně v Berlíně. V některých případech vrchní finanční prezidium v dohodě s ministerstvem financí rozhodlo o předání předmětů do správy muzeí a galerií v Říši.

Po válce komplikovala provedení restitucí skutečnost, že při manipulaci s majetkem se nepřihlíželo k tomu, zda se jednalo o majetek německý, nebo o majetek židovský, arizovaný v průběhu okupace německou právníčkou či fyzickou osobou. Židovský majetek tak přešel do vlastnictví státu a práva původních majitelů nebyla automaticky zohledněna. Nerestituovaný majetek z podstat Majetkového a Vystěhovaleckého fondu byl přes protesty židovských obcí převeden do Likvidačního fondu měnového, s výjimkou předmětů a sbírek historické, vědecké a umělecké hodnoty, jež byly prohlášeny za státní kulturní majetek. Majetek zkonfiskovaný nacisty se posléze sloučil s vyvlastněnými majetky Němců, kolaborantů a zrádců a byl převeden do Fondu národní obnovy, a později do státního rozpočtu. V podmínkách komunistického režimu byla problematika restitucí záměrně odsunuta za hranice legality a měla být odsouzena k naprostému zapomnění.

K nápravě majetkových křivd způsobených za války a po ní obětím holocaustu nedošlo ani v prvních letech po pádu komunistického režimu, ale až mnohem později, a

---

²¹ Blíže viz H. KREJČOVÁ: Treuhandstelle (vnucená majetková svěřenecká správa, tj. tzv. správa k věrné ruce). In: *Návraty paměti*. Deponáty židovského majetku v Uměleckoprůmyslovém museu v Praze. Praha 2007, s. 20-46.

za obtížnějších podmínek. Federace židovských obcí už v roce 1992 pořídila neúplný soupis asi 800 objektů, jež byly před válkou v majetku obce a ostatních židovských spolků a institucí, jejichž zcizení mohla doložit převody majetku na okupační Vystěhovalecký fond. Přes kritiku mezinárodních židovských organizací nakonec Federace po jednání se zástupci vlády a parlamentu přistoupila na redukci svých nároků na pouhé 202 položky, protože mnohé objekty byly již zcela zničeny, přestavěny nebo slouží veřejně prospěšným účelům. Návrh zákona, který by realizoval tento minimální požadavek restituce a umožňoval restituci i fyzickým osobám (zejména v případech, kdy nebylo poválečné restituční řízení zahájeno nebo ukončeno) však nebyl v roce 1994 parlamentem přijat. Po dohodě s tehdejším premiérem Václavem Klausem bylo přistoupeno jen k tzv. exekutivnímu vydávání majetku ve formě rozhodnutí vlády, jež se však týkalo pouze majetku vlastněného v té době státem. Byly tak vráceny např. sbírky Státního židovského muzea, ale městům a obcím bylo vrácení židovského majetku pouze doporučeno, takže až na výjimky (např. hlavní město Praha) se rozhodly majetek nevydat. I když už existovaly zákony umožňující řešit restituční nároky fyzických osob, mnoha židovským žadatelům nebylo vyhověno např. proto, že se před válkou při sčítáních lidu hlásili k německé národnosti. Obecnou podmínkou bylo i české občanství žadatele, což vyloučilo četné nároky zahraničních žadatelů, jejichž majetky byly v mnoha případech privatizovány. K alespoň symbolickému zmírnění jejich škod byl později vytvořen Nadační fond obětem holocaustu, který získal část finančních prostředků z Fondu národního majetku.²²

V roce 1997 byl z iniciativy prezidenta Havla zahájen projekt „Fenomén holocaust“, který zkoumal některé dosud nezpracované kapitoly dějin druhé světové války a všimnul si rovněž osudů židovského majetku.²³ V polovině roku 1998 se nově zvolená vláda ve svém programovém prohlášení zavázala vypořádat majetkové nároky obětí holocaustu a zřídila k tomu účelu Smíšenou pracovní komisi, vedenou místopředsedou vlády a předsedou Legislativní rady vlády České republiky Pavlem Rychetským. Jedna z jejích sekcí našla ve sbírkách Národní galerie 63 obrazů, jejichž původní vlastníci ani jejich potomci již nebyli naživu. Vláda pak rozhodla o převedení těchto obrazů do vlastnictví Židovského muzea v Praze. K výsledkům činnosti komise patřila nejen sumarizace

---

²² T. KRAUS: Praktické zkušenosti z restitučních sporů a procesů v České republice, souvisejících s navrácením kulturních statků. In: *Ztracené dědictví*. Příspěvky z „kulatých stolů“ na téma dokumentace, identifikace a restituce kulturních statků obětí II. světové války. Praha 2006, s. 57-61.

²³ *Fenomén holocaust/The Holocaust Phenomenon*. Conference Report of the International Scientific Conference. Prague-Terezín 1999.

majetkových křivd a návrh na zřízení nadačního fondu k úhradě kompenzací za majetek obětí holocaustu, ale též posouzení právní problematiky restitucí.²⁴ Vláda vyšla vstříc celosvětovému úsilí o nápravu válečných křivd a připravila zákon „o zmírnění některých majetkových křivd způsobených holocaustem“, přijatý parlamentem v červnu 2000 (zákon č. 212). Zákon zmírňuje některé majetkové křivdy židovských obcí, nadací a spolků z doby od 29. září 1938 do 8. května 1945. Ohledně uměleckých děl, zkonfiskovaných či jinak v té době zcizených fyzickým osobám, stanovil zákon povinnost jejich vydání původním vlastníkům či jejich potomkům, pokud jsou tato díla v majetku státu. Lhůta pro podání žádostí o restituci uměleckých děl, původně stanovená na 31. prosinec 2002, byla prodloužena do 31. prosince 2006.

Na činnost vládní Smíšené pracovní komise navázalo „Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí 2. světové války“, zřízené vládní komisí v listopadu 2001, které se stalo součástí vědecké základny Akademie věd České republiky (organizačně je začleněno do Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR). Centrum ve spolupráci s Ministerstvem kultury zastupuje Českou republiku při jednáních s partnerskými organizacemi v Evropě, především však provádí soustavný výzkum a rešerše archivních pramenů z fondů domácích i zahraničních archivů, muzeí a galerií o majetku konfiskovaném v letech 1939-1945 a o jeho pohybu za války i po ní. Dokumentační středisko Centra vytváří počítačové databáze o archivních pramenech a konkrétních uměleckých předmětech, jež dnes obsahují už téměř 40 tisíc položek. Potřebám českých i zahraničních badatelů slouží kopie archivních dokumentů (dosud přes 220 archivních kartonů), týkajících se především konfiskace a arizace kulturních předmětů a majetků z území Protektorátu Čechy a Morava, a problematiky realizovaných i nerealizovaných poválečných restitucí těchto majetků. Centrum rovněž organizuje specializované a metodické semináře k různým otázkám spojeným s identifikací, dokumentací, repatriací a restitucí kulturních statků obětí 2. světové války a uspořádalo již dvě mezinárodní vědecké konference o této problematice (v listopadu 2003 v Brně a v listopadu 2005 v Českém Krumlově).²⁵

Zákon příznivě ovlivnil dosavadní průběh restitucí uměleckých děl. Ministerstvo kultury České republiky provedlo průzkum sbírkových fondů muzeí a galerií, který měl

---

²⁴ P. RYCHETSKÝ: Joint Working Committee on Mitigation of Certain Property Crimes Perpetrated Against Holocaust Victims. In: *Fenomém holocaustu/The Holocaust Phenomenon*, c. d., s. 25-26.

²⁵ H. KREJČOVÁ: Documentation Center for Property Transfers of the Cultural Assets of WWII Victims. In: *The Lost Heritage of Cultural Assets*. The documentation, identification, restitution and repatriation of the cultural assets of WWII victims. Prague 2005, s. 16-22.

identifikovat předměty, patřící původně obětem války a holocaustu. Dosud bylo nalezeno asi 7 tisíc takových předmětů, z toho více než tisíc předmětů bylo již vráceno původním vlastníkům, především ze sbírek Národní galerie v Praze. Představuje to však jen menší část z celkového objemu předmětů vrácených již na základě předchozích restitučních zákonů. Úbytky sbírek z fondů státních muzeí a galerií představují pro tyto instituce ztráty o to významnější, že před rokem 1989 prováděly jen malou akvizici přírůstků a nebudovaly sbírky systematicky, mnohdy těžíce z konfiskací, které jim přidělil stát po komunistickém převratu v roce 1948. Také proto se některé z těchto institucí snaží zpochybnit nároky žadatelů a brání se vydání uměleckých děl i soudně.²⁶

Ministerstvo kultury zpřístupnilo na svých internetových stránkách databázi uměleckých děl ze státních sbírek v České republice, která pocházejí nebo mohou pocházet z majetku obětí holocaustu. Databáze se pravidelně doplňuje a je přístupná též v angličtině. Dokumentační karty obsahují údaje o autorovi a názvu uměleckého díla, jeho dataci a rozměrech, ale též údaje o původu díla (předchozí držitel, někdy vlastník, jindy válečný konfiskátor) a o jeho současném vlastníkovi či správci, tedy o muzeu či galerii, k nimž lze podat žádost o restituci (v databázi jsou přesné adresy, včetně telefonu, faxu a e-mailového spojení), některé z karet jsou doplněny i barevnou fotografií uměleckého díla. V úvodu k databázi nechybí ani návod, jak se má při podání žádosti o restituci postupovat.²⁷ Kromě státních sbírek lze informace o předmětech podobného původu nalézt i na internetových stránkách Židovského muzea v Praze.²⁸ Toto muzeum vydalo restituentům už asi 200 uměleckých předmětů (od roku 1994). Kromě něj a Národní galerie, kam se dostávaly nejvýznamnější konfiskáty, našly ve svých sbírkách umělecká díla k případné restituci též Moravská galerie Brno, Galerie výtvarných umění Ostrava, Východočeská galerie Pardubice, Pražský hrad, Zámek Ploskovic, Památkový ústav Brno, Národní knihovna Praha, Státní vědecká knihovna Liberec, Uměleckoprůmyslové muzeum Praha, Jihočeské muzeum České Budějovice, Jihomoravské muzeum Znojmo, Slezské zemské muzeum Opava, Husitské muzeum Tábor, Muzeum Těšínska Český Těšín, Muzeum Českého ráje Turnov, a Muzea Most, Chomutov, Česká Lípa, Kamenice nad Lipou, Říčany.

---

²⁶ P. JIRÁSEK: Situace v České republice pět let po přijetí zákona č. 212/2000 Sb. In: *Budoucnost ztraceného kulturního dědictví*. Dokumentace, identifikace a restituce kulturních statků obětí II. světové války. Praha 2007, s. 331-333; J. DANÍČEK: *Restituce uměleckých děl*. In: Roš chodeš. Věstník židovských náboženských obcí v českých zemích a na Slovensku, ročník 63, 2005, číslo 8, s. 8-9.

²⁷ Databáze je zpřístupněna s podporou sítě Sothesby's na adrese: www.restitution-art.cz

²⁸ Adresa: www.jewishmuseum.cz

První soubor obrazů určený k možné restituci převedl z Národní galerie na Židovské muzeum v Praze přímo zákon 212 v roce 2000. Tvořilo jej 63 obrazů ze sbírky bývalého ředitele pražské pojišťovny Sekuritas Emila Freunda, který za války zahynul. Byli v ní zastoupeni především čeští a francouzští malíři meziválečného období, např. Emil Filla, Jan Bauch, Jan Slavíček, Václav Špála, Jaroslav Grus, Cyprian Majerník, z francouzských lze zmínit třeba Paula Signaca (Parník na Seině), Maurice Utrilla (Kostel sv. Petra na Monmartru) či André Deraina (Hlava mladé ženy). Také restituce tzv. Feldmannovy sbírky nakonec dopadla pro žadatele úspěšně, v březnu 2003 převzal vnuk původního majitele od Moravské galerie v Brně 135 kreseb převážně nizozemských, italských a německých mistrů 16. – 18. století. Podobně úspěšní byli dědicové tzv. Waldesovy sbírky, kteří ji restituovali od Národní galerie spolu s předměty z Uměleckoprůmyslového musea v Praze už v devadesátých letech. Národní galerii se podařilo v říjnu 1999 získat vládní dotaci ve výši 100 milionů korun na vykoupení několika obrazů Františka Kupky z této sbírky. Předmětem vleklých sporů dosud zůstává tzv. Federerova sbírka evropského moderního umění, jejíž část se po válce dostala do Domu umění v Ostravě, předchůdce dnešní galerie. Dnes ji tvoří 20 obrazů moderních malířů, k nimž patří např. Oskar Kokoschka, Max Liebermann, Edward Munch, Konstantin Meunier, Antonín Slavíček, Ilja Repin aj. Galerie zpochybňuje dědické nároky majitelova vnuka žijícího v Kanadě, který se obrátil k soudu, jehož jednání dosud probíhá. Mohli bychom ještě připomenout restituce obrazů z tzv. Schlossovy či Morawetzovy sbírky, z rodinné sbírky Hanse Schmidta z Liberce, nebo sbírku židovských rukopisů Leona Vity Saravala z Židovského teologického semináře ve Vratislavi, která byla po Křišťálové noci v listopadu 1938 uloupena nacisty a našla se nedávno v Národní knihovně v Praze; vzácný soubor byl na základě žádosti polské vlády vydán v roce 2005 do Polska a Federací židovských obcí vrácen do Vratislavi.²⁹

Podobných příkladů bychom mohli uvést ještě mnoho, ale zůstaneme už jen u příběhu několika obrazů nalezených v Opavě. Revize sbírkového fondu Slezského zemského muzea v Opavě na konci 90. let nezjistila žádná umělecká díla, jež by mohla patřit obětem holocaustu. Nedávno však byla při průzkumu fondu Vrchního finančního prezidenta opavského vládního obvodu Sudetské župy, který je uložen v Zemském archivu v Opavě, nalezena část korespondence ředitele Říšského župního muzea v Opavě

---

²⁹ O průběhu restitucí uměleckých předmětů v České republice blíže viz M. BORÁK: *Verspätete Gerechtigkeit. Die Restitution von enteignetem Kulturgut in Tschechien*. Osteuropa, 56, 2006, sešit 1-2, s. 247-262.

s finančním prezidiem. Ředitel Kudlich v několika dopisech požadoval, aby do muzea byly převedeny některé umělecké předměty „židovského a českého původu“ zkonfiskované gestapem. V únoru 1942 chtěl např. získat hodiny, truhlici a obrazy od malíře Lenbacha zabavené rodině Löw-Beerových z Brněnce [Brünlitz]. Rodina tam vlastnila textilní továrnu, jež později získala světový věhlas. Právě v ní koncem války zavedl výrobu granátů nový majitel Oskar Schindler, který tu zaměstnal židovské vězně a zachránil je tak před likvidací. Z další korespondence vyplývá, že se vrchní finanční prezident nakonec rozhodl žádosti muzea vyhovět. Zda a v jakém rozsahu nakonec k převedení předmětů do muzejních sbírek došlo, archivní fondy už neuvádějí. Při novém průzkumu přírůstkových knih dnešního Slezského zemského muzea se však skutečně podařilo najít signovaný pastel Franze Lenbacha „Dětská hlavička“, označený v evidenci poznámkou „Finanzpräsidium Troppau“. S pomocí Židovského muzea v Praze byl získán kontakt na příslušníky rodiny Löw-Beerů, žijící dnes zvláště v Londýně a ve Spojených státech. Opavské muzeum je vybídlo k podání žádosti o restituci a zástupci početné rodiny přijeli v listopadu 2005 na konferenci do Českého Krumlova, kde si obraz poprvé prohlédli. Nejstarší členka rodiny, paní Margareta Königová z Velké Británie při té příležitosti prohlásila, že zmíněný obraz je jediným kusem z jejich rodinné sbírky, jaký se kdy podařilo najít. Nedávno v opavském muzeu identifikovali další tři obrazy patřící původně rodině Pammových z Lanškrouna – olej Johanna Wimmera „Zátiší“ a dva kvaše Friedricha Franka – „Vídeňské náměstí Am Hof“ a „Vídeňská třída Kärtnerring“. Po delším pátrání byli v Kanadě nalezeni původní vlastníci, takže obrazy mohou být již brzy vráceny.³⁰

Zdlouhavá a obtížná jednání s úřady, složité prokazování nároků, ale i dosud značně neúplná informovanost o uměleckých dílech z majetku obětí holocaustu, která se nacházejí v České republice, to vše byly argumenty pro prodloužení platnosti zákona č. 212 z roku 2000, podle nějž mohli restituenti uplatnit své nároky pouze do 31. prosince 2006. Na návrh vlády byla nedávno přijata změna zákona, která časovou lhůtu jeho působnosti zcela zrušila.³¹ Česká republika tak vyšla vstříc celosvětovému úsilí o navrácení historické spravedlnosti, jak to doporučila i zpráva Evropského parlamentu

---

³⁰ M. BORÁK: *Prameny k transportům z opavského obvodu Sudetské župy do Terezína*. Terezínské listy, 33, 2005, pp. 39-40; Týž: *Některé možnosti muzejní identifikace předmětů patřících obětem holocaustu*. In: *Ztracené dědictví*, c. d., s. 76-82.

³¹ Stalo se tak zákonem č. 531/2006 Sb.

v rezoluci o restitucích kulturních statků obětí II. světové války v roce 2003. Vstup České republiky do Evropské unie k tomuto rozhodnutí nepochybně přispěl.

Končíme tento přehled aktuální odškodňovací problematiky sdělením, že v roce 2005 byl do programu výuky na Ústavu veřejné správy a regionální politiky Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě zařazen volitelný předmět „Odškodňování obětí politických represí“, volně navazující na výuku předmětu „Ochrana menšin“. Jeho cílem je seznámit studenty se základními zákonnými normami o odškodnění obětí totálních režimů, s jejich výkladem a praktickou aplikací. Důraz je položen nikoliv na právní rovinu problematiky, ale na objasnění historických souvislostí represí a možností jejich kompenzace a restituce. Přednášky osvětlují základní terminologii předmětu, historické příčiny a rozsah perzekucí, charakteristiku konkrétních skupin poškozených i vývoj úsilí o jejich odškodnění. Seznamují se záměrem, obsahovou podstatou i zkušenostmi z praktické aplikace zákonných norem a předpisů týkajících se jak odškodnění obětí nacistického režimu (československá a česká odškodnění politických vězňů a odbojářů, specifická odškodnění obětí holocaustu, odškodnění obětí totálního nasazení a jiného nacistického bezpráví), tak i zákonných norem a předpisů týkajících se odškodnění obětí komunistického režimu (politických vězňů, příslušníků Pomocných technických praporů, osob odvezených do gulagů v SSSR). Všímají si rovněž problematiky majetkových převodů kulturních statků obětí druhé světové války a některých aktuálních odškodňovacích problémů, např. možnosti restituce majetku zabaveného na základě poválečných zákonů či odškodnění Němců z českých zemí. Absolvent by měl získat základní přehled o zákonných normách týkajících se odškodnění obětí totalitních režimů v českých zemích a o problémech jejich praktické aplikace, měl by znát příčiny a rozsah perzekucí v souvislosti s možnostmi odškodnění postižených osob a s tendencemi vývoje této problematiky, včetně její mezinárodní komparace. Nový předmět se u studentů setkal s celkem příznivým přijetím a již se objevilo už i několik závěrečných bakalářských prací o této problematice.³²

---

³² Např. P. RYPL: Odškodnění obětí deportace do SSSR ve smyslu zákona č. 172/2002 Sb Opava 2007; P. KUNČÍK: Problémy odškodnění obětí komunistického režimu v ČR. Opava 2007.

Współczesna problematyka odszkodowań ofiar drugiej wojny światowej w Republice Czeskiej

Mečislav Borák

Pomimo iż od końca wojny upłynęło już ponad sześćdziesiąt lat, problematyka odszkodowań ofiar wojennych wciąż jest aktualna. Przyczynek zwraca uwagę na trzy jej zakresy, gdzie w Republice Czeskiej doszło w ostatnich latach do poważnych zmian. Ustawa nr 357/2005 Dz.U. istotnie zmieniła sposób odszkodowania na rzecz uczestników krajowego i zagranicznego ruchu oporu oraz więźniów politycznych. Zostały unieważnione automatyczne przywileje, a na ich miejsce wprowadzone stałe dopłaty do emerytur. Obecnie kończy się wypłacanie zasiłków humanitarnych ze środków niemieckiej fundacji federalnej „Pamięć, Odpowiedzialność, Przyszłość”, przyznawanych ofiarom pracy niewolniczej bądź przymusowej oraz ofiarom innych form nazistowskiego bezprawia. W ramach tej akcji w Republice Czeskiej odszkodowanie to otrzymało już ponad 70 tysięcy ubiegających się o nie osób, wśród nich również pokaźna grupa Polaków ze Śląska Cieszyńskiego. Oczekuje się przedłużenia ważności ustawy nr 212/2000 Dz.U. dotyczącej złagodzenia niektórych krzywd majątkowych spowodowanych holocaustem. Dotyczy to m. in. również zwrotu pierwotnym właścicielom lub ich potomkom zagrabionych dzieł sztuki, obecnie będących w posiadaniu państwa. Na Uniwersytecie Śląskim w Opawie został niedawno wprowadzony do programu nauczania nowy przedmiot „Odszkodowanie ofiar represji politycznych”, powstało też już kilka prac licencjackich na ten temat.

Contemporary problems of making restitution to the II World War victims in the Czech Republic

Mečislav Borák

Even though it has passed more than 60 years since the end of II World War, the problem of war victims compensation is still actual. The entry takes notice of three spheres of the problem, in which considerable changes have taken place recently. Law no 357/2005 radically changed the system of making restitutions to members of domestic and foreign resistance and political prisoners when it revoked automatic provisions of some benefits and instead introduced regular pension allowances. At present, disbursement of humanitarian benefits from German federal foundation “Memory, responsibility and the future” is being completed. It is intended for victims of slave or forced labour and other Nazi injustice. Within the scope of this undertaking over 70 thousands of qualified petitioners from the Czech Republic, including numerous group of Polish nationals from Cieszyn Silesia, have been compensated. It is expected that the force of the law no 212/2000 about redressing property injustice caused by Holocaust will be extended. It also applies to the restitution of artworks which are at present in the State possession to their original owners or their descendants. At Silesian University in Opava new subject “Process of political repression victims compensation” has been recently introduced, and as yet couple of final bachelor’s projects were dedicated to this subject matter.